

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра економічної теорії
і суспільних наук

Економічна теорія

методичні рекомендації

для виконання самостійної роботи здобувачами початкового (короткий цикл)
рівня вищої освіти ОПП «ТВППТ» спеціальності 204 «ТВППТ» денної
форми здобуття вищої освіти

Миколаїв

2023

УДК 330.8
Е45

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від 14.04.2023 року, протокол № 9.

Укладачі:

О.С. Біліченко – в.о. декана обліково-фінансового факультету, канд. екон. наук, доцент

О.В. Довгаль – завідувачка кафедрою економічної теорії і суспільних наук, доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

В.В. Кузьома – канд. екон. наук, доцент, декан факультету перепідготовки і підвищення кваліфікації Миколаївського національного аграрного університету;

А.І. Зінченко – канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова

© Миколаївський національний
аграрний університет, 2023

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	4
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ	5
ТЕМА 2. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО, ЙОГО ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ	14
ТЕМА 3 ВЛАСНІСТЬ ТА ЇЇ ФОРМИ	22
ТЕМА 4.ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО	30
ТЕМА 5. ГРОШІ І ЇХ ФУНКЦІЇ. ГРОШОВИЙ ОБІГ	37
ТЕМА 6. РИНОК І МЕХАНІЗМ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ	46
ТЕМА 7. РИНКОВА ІНФРАСТРУКТУРА	55
ТЕМА 8. ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА. ПІДПРИЄМНИЦТВО	63
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	72
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74

ВСТУП

Сучасні економічні перетворення, що відбуваються в Україні, вимагають глибокого теоретичного осмислення сутності явищ та виважених практичних дій. Провідна роль у формуванні економічного мислення студентської молоді належить теоретичним економічним наукам.

Курс «Економічна теорія» посідає провідне місце серед економічних дисциплін, що викладаються. Його вивчення створює теоретичну і методологічну базу для успішного опанування дисциплін, які передбачаються у подальшому навчанні, формує світогляд здобувачів вищої освіти, розвиває вміння орієнтуватися у сучасних економічних проблемах народногосподарської практики. Економічна теорія вивчає економічні категорії, поняття, закономірності, які відображають реальну економічну дійсність і уявляють собою фундамент економічної політики держави та народногосподарської практики. В ньому висвітлено роль держави в регулюванні ринкової економіки, аналізуються тенденції розвитку світового господарства відображаються соціально-економічні умови країни та показується, з позицій вимог об'єктивних економічних законів, позитивні й негативні підходи та наслідки тих реформ, які впроваджуються в життя.

Виконання практичних завдань має творчий характер. Попередньо здобувач вищої освіти повинен вивчити відповідні теми за рекомендованою літературою.

З незрозумілих питань курсу здобувач вищої освіти може одержати консультацію викладача дисципліни.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Базовий рівень. Основні терміни та поняття.

Матеріальне виробництво – основа життя людського суспільства; це процес виготовлення матеріальних благ, що потрібні людині для задоволення її потреб. Сутність матеріального виробництва утворює простий процес праці. Виробництво матеріальних благ у кожній суспільно-економічній формації має свої специфічні особливості та відбувається за допомогою різних знарядь праці.

Простий процес праці – це процес, який здійснюється між людиною і природою, завдяки якому людина регулює і контролює обмін речовин між собою і природою.

Основними елементами простого процесу праці є:

1. праця;
2. предмети праці;
3. засоби праці.

Праця – це доцільна цілеспрямована діяльність людини, що спрямована на досягнення певного результату, який людина ідеально уявляє собі ще до початку процесу виробництва. Предмет праці – це природні речовини, які людина обробляє в процесі виробництва. Засоби праці – всі ті речі, за допомогою яких людина обробляє предмети праці. Предмети і засоби праці утворюють засоби виробництва. Результат простого процесу праці називають готовим продуктом.

Матеріальне виробництво має дві сторони:

- перший напрямок характеризує взаємозв'язок між суспільством та природою і визначає продуктивність сил;
- другий напрямок характеризує взаємозв'язок між людьми у процесі виробництва матеріальних благ і визначає виробничі (економічні) відносини.

В структуру продуктивних сил входять засоби виробництва і люди, які володіють виробничим досвідом і приводять у рух засоби виробництва.

Виробничі відносини – це відносини, які виникають між людьми з приводу виготовлення готового продукту і його подальшого руху в суспільстві. Виробничі відносини складаються між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ. Ці чотири фази характеризують виробництво у широкому значенні цього слова.

Основні риси виробничих відносин:

1. первинний характер;
2. об'єктивний характер (виробничі відносини складаються незалежно від волі і бажання людей, отже, формуються поза свідомості людини);
3. історично мінучий характер.

В сучасних умовах до складу продуктивних сил включають також науку (як специфічну продуктивну силу), форми і методи організації виробництва, інформацію. Продуктивні сили – це складна система, що включає матеріальні й духовні (за складом), об'єктивні й суб'єктивні (за характером відтворення і специфікою функцій), суспільні й природні елементи.

Виробництво, яке розглядається у нерозривній єдності продуктивних сил і виробничих відносин називається способом виробництва. Виробничі відносини внаслідок їх первинності називають економічним базисом суспільства.

Продуктивні сили – це фактори, які забезпечують перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створюють матеріальні й духовні блага і визначають зростання продуктивності суспільної праці. Продуктивні сили виражають відношення людини до природи, і однією стороною вони повернуті до сил природи, географічного середовища, а другою – до системи суспільних, насамперед економічних відносин, у складі яких виділяють техніку – економічні та соціально – економічні (виробничі) відносини.

Усі суспільні відносини (крім економічних) мають суб'єктивний характер і утворюють ідеологічну надбудову суспільства. Спосіб виробництва, разом із відповідною ідеологічною надбудовою, утворюють суспільно-економічну формацію.

Кожна наука має свій предмет. Політична економія і економічна теорія є нині двома відносно самостійними ланками в системі економічних знань, яку виробило людство протягом століть. Але сам термін «політична економія» (з'явився у 1615р.) «старший» майже на три століття від терміну «економічна теорія», або «економікс» (запроваджений у науковий обіг наприкінці ХІХ ст.).

Пол Самуельсон стверджував, що «економікс» це:

- 1) наука, що вивчає, як люди здійснюють організацію виробництва і споживання;
- 2) наука про дії, що включають обмінні операції між людьми;
- 3) наука, що вивчає, як люди роблять вибір, щоб використати рідкісні ресурси для виробництва різних товарів та їх розподілу;
- 4) наука, що вивчає людей у їх діловому житті;
- 5) наука, що вивчає багатство;
- 6) наука, що вивчає, як можна вдосконалити суспільство;
- 7) наука про економічні системи.

Економікс – це наука, що вивчає, як люди і суспільство здійснюють кінцевий вибір рідкісних ресурсів, щоб виробляти різні товари і розподіляти їх для споживання.

Політична економія вивчає виробничі відносини між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання різноманітних товарів та послуг.

Предметом економічної теорії являється вивчення виробничих відносин з притаманними їм економічними законами. Закон – внутрішній, суттєвий, об'єктивно необхідний, причино-наслідковий зв'язок між явищами і процесами.

Основні риси, що притаманні економічним законам:

1. об'єктивний характер;
2. історично – минучий характер.

Види економічних законів:

1. загальні економічні закони – це такі економічні закони, які діють у (межах всіх способів виробництва);
2. особливі (проміжні) економічні закони, ці закони діють у межах декількох способів виробництва, але не в усіх;

3. специфічні економічні закони – це закони, які діють лише в межах якогось одного способу виробництва.

Економічна теорія виконує такі основні функції: практичну, пізнавальну, світоглядну.

Практична функція полягає у всебічному обґрунтуванні необхідності і шляхів вдосконалення прогресивних форм власності, які найбільше відповідають інтересам людини, колективу, суспільства; розробці наукових основ управління господарською практикою, обґрунтуванні наукових організаційно-господарських форм, у винайденні форм розв'язання економічних суперечностей.

Економічна теорія виконує пізнавальну функцію, яка полягає в тому, щоб розкрити сутність економічних законів і категорій та форм їх прояву, притаманні їм внутрішні суперечності, механізм їх дії.

Світоглядна функція. Економічна теорія покликана виробляти новий тип економічного мислення і таким чином формувати сучасний світогляд людини.

Метод – спосіб пізнання предметів, явищ, процесів за допомогою їх відтворення у людському маслинні. Розрізняють такі методи пізнання:

1. загальні, можуть використовувати різні науки для свого дослідження;
2. спеціальні – це такі методи, які може використовувати лише певна наука для вивчення свого предмета.

До загальних методів відносять такий метод, як матеріалістична діалектика. Її основними рисами є:

- принципи матеріальності світу (первинним є об'єктивний світ, а свідомість є вторинним явищем);
- принцип зв'язку;
- принцип розвитку;

Спеціальним методом пізнання, яким користується економічна теорія, є, наприклад, метод наукової абстракції – метод сходження від абстрактного до конкретного. Абстракція (від лат. відволікання) – узагальнюючі поняття, які

виробляються людським мисленням і за допомогою яких фіксуються якісь спільні риси або ознаки, що притаманні якійсь групі предметів, явищ, процесів. Коли фіксуються ці окремі риси чи ознаки дослідники відволікаються від усіх інших рис і ознак, які мають ці предмети, явища чи процеси. Наукові абстракції, які використовуються економічною теорією для характеристики окремих економічних відносин називаються економічними категоріями.

Процес розчленування єдиного цілого на складові частини називається аналізом. Саме завдяки йому вивчаються окремі економічні відносини.

Поєднання проаналізованих окремих елементів в єдине ціле називається синтезом. Завдяки йому можна вивчити всю систему економічних відносин в цілому. Це буде конкретне знання про економічну систему, яка має багатосторонній характер. Саме в цьому полягає сутність методу сходження від абстрактного до конкретного.

Запитання для самоперевірки.

1. Матеріальне виробництво як основа життя та розвитку суспільства.
2. Процес виробництва матеріальних благ.
3. Продуктивні сили суспільства.
4. Виробничі відносини. Спосіб виробництва.
5. Предмет економічної теорії.
6. Економічні відносини та їх система.
7. Економічні закони і їх класифікація.
8. Економічні категорії.
9. Виникнення економічної теорії та основні етапи її розвитку.
10. Функції економічної теорії.
11. Методи пізнання економічних явищ і процесів: принцип системності і абстракції.
12. Аналіз і синтез.
13. Використання математичних методів у вивченні економічної теорії.
14. Місце економічної теорії в системі економічних наук.
15. Економічна теорія і економічна політика.

Тестові завдання.

1. Предметом економічної теорії є:

- а) потреби людей і способи їх задоволення;
- б) способи виготовлення різних видів продукції;
- в) діяльність, щодо використання обмежених ресурсів, які обираються людьми заради виробництва різних товарів і їх розподілу з метою споживання;
- г) ділова поведінка людей, пов'язана з виробництвом матеріальних благ.

2. Основа будь-якого виробництва – це:

- а) політика держави;
- б) гроші;
- в) цілеспрямована діяльність людини;
- г) природні ресурси;
- д) знаряддя праці.

3. Яку найважливішу функцію виконує у суспільстві матеріальне виробництво?

- а) збільшення податкових надходжень;
- б) використання природних ресурсів;
- в) створення умов дія задоволення потреб людей;
- г) забезпечення людей робочими місцями;
- д) підтримання конкуренції.

4. Які елементи характеризують склад продуктивних сил?

- а) робоча сила і предмети праці;
- б) засоби виробництва;
- в) робоча сила;
- г) робітник і засоби виробництва.

5. Що треба розуміти під способом виробництва?

- а) робочу силу і засоби виробництва;
- б) продуктивні сили та ідеологічну надбудову;
- в) суперечливу єдність продуктивних сил і виробничих відносин;
- г) робочу силу і виробничі відносини;

д) економічні відносини і надбудову.

6. Яке з наведених визначень економічного закону є найбільш точним?

а) економічний закон характеризує сутність явища;

б) економічний закон характеризує внутрішній, суттєвий, постійний, причинно-наслідковий зв'язок між економічними явищами і процесами;

в) економічний закон характеризує процес розвитку явища.

7. Вкажіть правильне визначення складових системи економічних відносин:

а) це єдність виробничих і соціальних відносин;

б) це єдність техніко-економічних відносин і господарського механізму;

в) це єдність техніко-економічних і організаційних відносин;

г) це єдність організаційно-економічних і виробничих відносин.

8. Предмети праці – це:

а) речі, що продаються в магазині і призначенні для кінцевого споживання;

б) природні ресурси;

в) технічне обладнання;

г) природні речовини, що пройшли попередній обробіток і призначені для подальшого обробітку.

9. Засоби праці – це:

а) речі, що виготовляються у процесі виробництва;

б) різні способи технологічної обробки сировини;

в) речі, за допомогою яких обробляються предмети праці;

г) речі, що призначені для особистого споживання поселення.

10. Економічні закони відрізняються від законів природи тим що вони:

а) об'єктивні;

б) суб'єктивні;

в) діють лише в людському суспільстві;

г) можуть бути пізнані;

д) діють вічно;

є) діють протягом певного відрізка часу.

11. Який тип економічних законів визначає розвиток суспільно-економічної формації?

- а) загальні економічні закони;
- б) особливі (проміжні) економічні закони;
- в) специфічні економічні закони.

12. До якого типу законів належить основний економічний закон способу виробництва?

- а) до загальних;
- б) до особливих (проміжних);
- в) до специфічних.

13. Які відносини включаються до складу ідеологічної надбудови суспільства?

- а) економічні;
- б) політичні;
- в) юридичні;
- г) етичні;
- д) естетичні;
- є) сімейні.

14. Яке з положень найбільш повно характеризує основні функції економічної теорії?

- а) економічна теорія повинна розкривати економічні закони розвитку суспільства;
- б) економічна теорія виконує пізнавальну, практичну, світоглядну функцію та формує економічне мислення;
- в) економічна теорія розробляє наукові основи управління народним господарством.

15. Вкажіть риси, які характеризують практичну функцію економічної теорії:

- а) пізнання змісту економічних законів;

- б) виведення економічних категорій;
- в) розробка економічних рекомендацій щодо використання економічних законів;
- г) здійснення передбачення господарських результатів;
- д) здійснення практичних заходів з вирішення економічних проблем.

16. Економічна категорія – це:

- а) поняття, що відбиває сутнісний бік явища;
- б) поняття, занесене до економічної енциклопедії;
- в) слово іноземного походження, що характеризує той чи інший стан економіки;
- г) слово, що використовується в економічній науці.

17. Яке з визначень точніше передає сутність методу сходження від абстрактного до конкретного?

- а) висування гіпотез та подальша їх перевірка на практиці;
- б) попереднє формулювання економічних заходів та їх перевірка на практиці;
- в) проведення експерименту, на підставі якого формується певна залежність між економічними явищами;
- г) рух від одностороннього до всебічного знання про економічну систему суспільства.

18. Наукова абстракція – це:

- а) слово, що використовується в економічній науці;
- б) поняття для характеристики повсякденних явищ;
- в) узагальнюючі поняття, які характеризують окремі сторони чи ознаки, спільні для групи предметів, явищ, процесів;
- г) поняття для позначення речей.

19. Вкажіть ознаки аналізу:

- а) рух від окремих фактів до загальних висновків;
- б) побудова моделей і їх дослідження;
- в) проведення лабораторного експерименту;

- г) розчленування явища, предмета чи процесу на окремі елементи їх вивчення;
- д) поєднання розчленованих і проаналізованих елементів у єдине ціле;
- є) рух від узагальнюючих положень до часткових висновків.

20.Що з наведеного не є моделлю?

- а) торгівля на Лондонській фондовій біржі;
- б) класифікація потреб;
- в) концепція економічної людини;
- г) поняття валового внутрішнього продукту і методика його обчислення.

ТЕМА 2. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО, ЙОГО ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Основними факторами процесу виробництва є:

- речовий фактор, який включає в себе засоби виробництва;
- особистий фактор (робітники, які працюють відповідним засобам виробництва).

У людському суспільстві з приводу використання цих основних факторів у виробництві складаються певні економічні відносини. Внаслідок цього речовий і особистий фактори набувають відповідних соціально-економічних форм. Наприклад, в умовах капіталістичного ладу засоби виробництва набувають форми капіталу. Це є соціально-економічна форма речового фактору при капіталізмі. Особистий фактор в умовах капіталізму виступає як найманий робітник.

У процесі виробництва основні фактори певним чином поєднуються між собою. Їхній взаємозв'язок характеризують такі поняття як «технологія» і «організація виробництва».

Технологія – певний спосіб обробітку предметів праці.

Організація – певна сукупність заходів, які спрямовані на раціональне поєднання речового і особистого факторів у виробничому процесі.

Організація виробництва здійснюється на двох рівнях:

1. на рівні всього народного господарства;
2. на рівні окремого підприємства.

В основі організації виробництва на рівні всього народного господарства лежить такий об'єктивний процес як суспільний поділ праці. Суспільний поділ праці – відокремлення певних видів людської праці з метою виготовлення відповідних видів продукції. Форми прояву суспільного поділу праці являються формами організації виробництва на рівні всього суспільства, а саме:

- спеціалізація виробництва;
- кооперування виробництва;
- комбінування виробництва.

Суспільне виробництво складається з двох сфер: матеріального виробництва (виробнича сфера) і нематеріального виробництва (невиробнича сфера).

Сфера матеріального виробництва включає в себе галузі, які займаються виробництвом матеріальних благ і наданням матеріальних послуг (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, частково торгівля, побутове обслуговування, комунальне господарство). До невивробничої сфери належать галузі, які займаються виробництвом духовних цінностей і наданням нематеріальних послуг (освіта, охорона здоров'я, наука, культура, мистецтво, управління).

Ті галузі суспільного виробництва, які займаються наданням послуг, називаються інфраструктурою. Вона може бути виробничою і соціальною. Виробнича інфраструктура включає в себе допоміжні галузі, які обслуговують основне виробництво (транспорт, зв'язок, енергетичне обслуговування, інформаційне обслуговування, дорожнє будівництво, складське господарство). Соціальна інфраструктура включає в себе ті склади і установи, які обслуговують особисте споживання населення.

Потреби – об’єктивні умови існування людей; нужда в будь-чому, яка прийняла певну форму у відповідності із рівнем розвитку індивіда. Суспільні потреби поділяються на:

- виробничі – це потреби суспільства у певних засобах виробництва;
- особисті – це потреби, які передбачають забезпечення відповідних умов для існування і розвитку особистості.

Особисті потреби поділяють на фізіологічні, духовні і соціальні.

В умовах людського суспільства діє закон зростання потреб. Він характеризує кількісні і якісні зміни у розвитку людських потреб.

Економічні ресурси – складові економічного потенціалу суспільства, які характеризують певний рівень продуктивних сил у межах відповідних економічних відносин.

Види економічних ресурсів:

1. матеріальні ресурси (засоби виробництва);
2. трудові ресурси (працездатне населення);
3. фінансові ресурси (кошти грошово-кредитної і бюджетної системи, які використовуються для обслуговування процесу виробництва);
4. природні ресурси, які втягнуті у виробництво.

Сукупний суспільний продукт – сукупність матеріальних благ, які виготовляються у суспільстві протягом певного періоду часу, як правило за рік. Він має натуральну та вартісну форму. Сукупний суспільний продукт включає в себе засоби виробництва і предмети споживання у вартісній формі:

1. вартість спожитих засобів виробництва;
2. вартість необхідного продукту;
3. вартість додаткового продукту;

$ССП = МВ + НП + ДП$, де

МВ – матеріальні витрати (засоби виробництва);

НП – вартість робочої сили (необхідний продукт);

ДП – прибуток підприємства (додатковий продукт).

$ССП = c + v + m$

МВ – утворює фонд заміщення;

НП + ДП утворює чистий продукт (новостворена вартість).

Відтворення – це процес виробництва, який постійно повторюється. Розрізняють два види відтворення: просте і розширене. При простому відтворенні масштаби виробництва із року в рік залишаються незмінними. В даному випадку весь додатковий продукт йде на споживання підприємцем. При розширеному відтворенні масштаби виробництва із року в рік збільшуються. В даному випадку додатковий продукт частково піде на особисте споживання підприємця, а частково на розширення масштабів виробництва. Процес розширення виробництва за рахунок частини додаткового продукту, називається нагромадженням.

Розрізняють два типи розширеного відтворення: екстенсивний і інтенсивний. При екстенсивному типі масштаби виробництва продукції збільшуються завдяки залученню у виробництво додаткової кількості ресурсів. При інтенсивному типі відтворення масштаби виробництва продукції збільшуються завдяки якісному оновленню технічної бази виробництва, а також завдяки раціональному використанню тих самих за обсягом ресурсів.

Запитання для самоперевірки.

1. Суспільне виробництво та його структура.
2. Матеріальне виробництво.
3. Нематеріальне виробництво.
4. Сфера послуг.
5. Основні фактори виробництва.
6. Економічна сутність суспільного та особистого факторів виробництва.
7. Природний та екологічний фактори виробництва.
8. Потреби суспільства. Види потреб.
9. Ресурси суспільства.
10. Раціональне використання обмежених ресурсів.
11. Крива виробничих можливостей.
12. Результати суспільного виробництва: сукупний суспільний продукт.

13. Структура сукупного суспільного продукту.

14. Національний дохід.

15. Валовий дохід.

16. Чистий продукт.

17. Сукупний суспільний продукт та його форми.

Тестові завдання.

1. Що належить до основних факторів виробництва?

- а) гроші;
- б) акції;
- в) кредити;
- г) робоча сила;
- д) робітник;
- є) засоби виробництва.

2. Вкажіть, що з перелічених видів діяльності відноситься до матеріального виробництва?

- а) перевезення вантажів;
- б) послуги адвокатів;
- в) пошиття одягу;
- г) напис картин;
- д) послуги органів управління;
- є) виробництво літаків.

3. Суспільний поділ праці – це:

- а) практика торгівлі певними товарами у певних місцях;
- б) натуральний обмін продуктами праці;
- в) обмін діяльністю у процесі виробництва;
- г) відокремлення видів людської праці з метою виготовлення певної продукції.

4. Які риси характеризують суспільний поділ праці?

- а) має історичний характер;
- б) є лише мікроекономічним процесом;

- в) є макроекономічним процесом;
- г) відображає мікроекономічні і макроекономічні процеси;
- д) характеризує певну систему суспільної праці на основі її диференціації;
- є) є умовою виникнення товарного виробництва.

5. Сукупний робітник – це:

- а) робітник, що самостійно виготовлює кінцевий продукт;
- б) робітник, який володіє багатьма професіями;
- в) робітник, який спільно з іншими виробляє кінцевий продукт;
- г) робітник, який працює в декількох місцях.

6. Які з наведених далі чинників є визначальними у виникненні економічних потреб?

- а) свідомість людини;
- б) особливості темпераменту людини;
- в) умови суспільного життя;
- г) клімат країни;
- д) професія людини;
- є) поділ праці.

7. Дійсні потреби – це:

- а) першочергові потреби, без задоволення яких людина не може існувати;
- б) потреби, які може задовольнити суспільно нормальний рівень розвитку виробництва в країні;
- в) потреби, забезпечені грошовим еквівалентом;
- г) потреби, що відповідають найвищому світовому рівню розвитку виробництва.

8. Які блага задовольняють виробничі потреби?

- а) метал;
- б) одяг;
- в) цемент;
- г) хліб;
- д) побутові послуги;

е) електроенергія.

9. Дія закону зростання потреб проявляються в тому, що:

а) змінюється структура потреб;

б) збільшується кількість продукції, що йде на задоволення певної потреби;

в) змінюється асортимент продукції;

г) зростає різноманітність потреб;

д) збільшується обсяг потреб.

10. Усвідомлення потреб означає появу:

а) інтересу;

б) стимулу;

в) дії;

г) нової потреби.

11. Які властивості не характерні для ресурсів?

а) обмеженість;

б) різноманітність;

в) безмежність;

г) корисність.

12. Якщо в країні обсяг економічних ресурсів збільшився, то:

а) технологія виробництва стала досконалішою;

б) її населення стало жити заможніше;

в) її економіка у змозі виробляти більший обсяг продукції;

г) буде збільшено обсяг виробництва продукції.

13. Інтенсивний шлях розширення виробництва – це:

а) зростання обсягів виробництва високими темпами;

б) розширення виробництва за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів;

в) високі темпи зростання за рахунок додаткових ресурсів;

г) освоєння нових видів продукції;

д) якісне оновлення засобів праці.

14. До факторів екстенсивного зростання належить:

- а) збільшення кількості ресурсів без зміни їх ефективності;
- б) подовження функціонування незмінних за кількістю ресурсів;
- в) удосконалення організації виробництва;
- г) запровадження досягнень НТП у виробництво.

15. Яке з положень не характеризує екстенсивний тип економічного зростання?

- а) щоб збільшити обсяг продукції удвічі, слід удвічі більше ввести в дію засобів виробництва;
- б) щоб збільшити обсяг продукції удвічі, слід удвічі більше витратити сировини;
- в) щоб збільшити обсяг продукції удвічі, слід використати незмінну кількість засобів праці кращої якості.

16. Зростання ефективності виробництва проявляється:

- а) у збільшенні обсягу виробництва продукції;
- б) у збільшенні асортименту продукції;
- в) у збільшенні витрат на виробництво продукції;
- г) у збільшенні обсягу продукції і зменшенні витрат на її виробництво.

17. Що характеризує норма додаткового продукту?

- а) величину виробленого додаткового продукту;
- б) величину спожитого необхідного продукту;
- в) виробництво додаткового продукту на одиницю необхідного продукту (у відсотках);
- г) виробництво необхідного продукту на одиницю додаткового продукту (у відсотках);
- є) ступінь експлуатації найманих робітників.

18. Що є найбільш загальним критерієм економічного прогресу?

- а) розвиток продуктивних сил;
- б) підвищення продуктивності суспільної праці;
- в) підвищення загальноосвітнього і професійно-кваліфікаційного рівня працівників.

19. Яке з положень комплексно розкриває сутність суспільного прогресу?

- а) це розвиток соціального, правового та політичного прогресу;
- б) це послідовні зміни суспільно-економічних формацій;
- в) це послідовні зміни способів виробництва.

20. У чому полягає сутність закону прискореного розвитку людської цивілізації?

- а) у прискореному розвитку продуктивних сил;
- б) у скороченні періоду існування більш розвинутої суспільно-економічної формації;
- в) у прискореному розвитку технологічного способу виробництва.

ТЕМА 3 ВЛАСНІСТЬ ТА ЇЇ ФОРМИ

Економічна система – сукупність видів людської діяльності, яка пов’язана з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ.

Складові економічної системи:

1. продуктивні сили;
2. організаційно – економічні відносини;
3. соціально – економічні відносини;
4. господарський механізм;

Продуктивні сили – сукупність об’єктивних (предметних) і особистих (суб’єктивних) елементів, які забезпечують взаємодію людини з природою у процесі виробництва матеріальних благ.

Організаційно економічні відносини характеризують суспільну форму організації продуктивних сил.

Спосіб поєднання людей із засобами виробництва, що обумовлений характером виконання виробничих операцій, називається технологічним способом виробництва (тобто обумовлений технічним поділом праці).

В історичному плані розрізняють такі етапи у розвитку технологічного способу виробництва:

- технологічний спосіб виробництва заснований на ручній праці;

- технологічний спосіб виробництва заснований на машинній праці (друга половина 18 століття - остання третина 19 століття);
- технологічний спосіб виробництва, що базується на автоматизованій праці.

Соціально-економічні відносини характеризують відносини власності, які складаються в людському суспільстві з приводу привласнення матеріальних благ.

Господарський механізм – це сукупність форм і методів управління економікою, завдяки яким здійснюється використання економічних законів у народно-господарській практиці.

Розрізняють такі типи економічних систем:

1. традиційна (характерна для докапіталістичних способів виробництва);
2. ринкова (характерна для капіталістичного виробництва);
3. планова (командно-адміністративна, характерна для соціалістичного виробництва);
4. змішана (сучасний етап розвитку капіталістичних країн);
5. перехідна (характерна для країн, які розвиваються, а також для постсоціалістичних країн).

Відносини власності – це відносини привласнення матеріальних благ, які складаються у людському суспільстві. Привласнення матеріальних благ людьми завжди відбувається у відповідній соціальній формі, яка залежить від існуючої системи виробничих відносин.

Розрізняють об'єкти і суб'єкти власності. Об'єкт власності – це все те, що привласнюється. Суб'єкт власності – це той, хто привласнює об'єкти власності (фізичні особи, юридичні особи, держава).

З урахуванням структури сукупного суспільного продукту розрізняють власність на засоби виробництва (основна форма власності) і власність на предмети споживання (похідна форма власності).

Слід розрізняти власність в юридичному і економічному аспектах. Власність в юридичному аспекті характеризує вольові відносини людей з приводу привласнення матеріальних благ, що закріплені юридичними нормами. Розглядаючи власність в економічному аспекті, слід виділити дві точки зору економістів в цьому плані:

1. власність – це окреме економічне відношення, яке визначає використання систем економічних відносин;

2. власність – це вся система виробничих відносин (відносини, які складаються в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ).

Щоб проаналізувати відносини власності як систему виробничих відносин, слід взяти до уваги такі основні риси економічної системи:

1) спосіб поєднання безпосереднього виробника із засобами виробництва;

2) джерело організації процесу виробництва;

3) суб'єкт і форми привласнення необхідного продукту;

4) суб'єкт і форми привласнення додаткового продукту;

5) форма організації виробництва в цілому;

6) класовий склад суспільства.

Впродовж розвитку людської цивілізації існували такі форми власності:

- колективна (общинна) – в межах первісного ладу;

- рабовласницька;

- феодална;

- приватна (трудова, капіталістична);

- акціонерна;

- монополістична;

- державна.

З початку 90-х років Україна почала перехід до ринкової економіки. У зв'язку з цим було взято курс на розвиток різноманітних форм власності. Згідно

закону України «Про власність» основними формами власності в Україні вважаються державна, колективна, приватна.

Державна власність, як категорія, являє собою сукупність економічних відносин, які складаються з приводу привласнення державою умов і результатів виробництва.

Колективна власність – це сукупність економічних відносин, які складаються з приводу участі колективу у привласненні умов і результатів виробництва. Суб'єктами колективної власності можуть бути колективні підприємства, кооперативи (на паях), акціонерні товариства, господарські товариства, асоціації (об'єднання), громадські організації, релігійні організації.

Приватна власність – це сукупність економічних відносин, які складаються з приводу привласнення окремою особою умов і результатів виробництва.

За часів планової економіки в Україні спостерігалися такі явища, як одержавлення економіки – процес панування держави в усіх сферах господарського і політичного життя країни.

Роздержавлення економіки – процес, який спрямований на подолання панівного становища держави. Безпосередньо процес роздержавлення проявляється у передачі майна держави у інші форми власності (колективну чи приватну) і означає проведення приватизації.

Форми приватизації:

1. викуп майна підприємства його колективом;
2. попередня оренда майна з подальшим викупом;
3. створення акціонерних товариств на базі колишніх державних підприємств;
4. продаж майна підприємства на аукціоні.

Економічні інтереси – це об'єктивні збуджувальні мотиви діяльності людей, обумовленні необхідністю задоволення їх матеріальних потреб, що залежать від становища людини в системі суспільного виробництва. Система економічних інтересів включає в себе:

- суспільні інтереси, які представляє держава;
- колективні інтереси (окремий колектив);
- особисті інтереси.

Запитання для самоперевірки.

1. Поняття власності.
2. Суб'єкти та об'єкти власності.
3. Місце власності в економічній системі.
4. Поняття економічної системи.
5. Історія розвитку економічних систем.
6. Типи економічних систем.
7. Еволюція відносин власності.
8. Форми власності в Україні.
9. Закон України «Про власність».
10. Реалізація відносин власності.
11. Економічні та соціальні форми реалізації власності.
12. Економічні інтереси та їх система.
13. Сутність економічних інтересів.
14. Характерні риси економічних інтересів.
15. Єдність та суперечності економічних інтересів.
16. Роздержавлення і приватизація об'єктів власності.
17. Необхідність роздержавлення і приватизації.
18. Форми роздержавлення.
19. Рівні приватизації.

Тестові завдання.

1. Економічний зміст власності характеризують:
  - а) відносини між людьми з приводу привласнення речей;
  - б) матеріальні та нематеріальні цінності, що привласнюються;
  - в) сукупність вольових та економічних відносин з приводу розпорядження певними речами;

г) привласнення речей у певній соціальній формі.

2. Чи справедливе твердження: «Власність – це завжди відчуження»?

а) так;

б) ні.

3. Який спосіб закріплення прав власності за суб'єктом можна вважати основним?

а) силу;

б) звичаї, традиції;

в) релігійні установки;

г) моральні норми;

д) юридичні норми.

4. З точки зору відносин власності ким був Робінзон по відношенню до житла, в якому самотньо проживав на острові?

а) користувачем;

б) розпорядником;

в) володарем;

г) взагалі не був власником.

5. Людина, яка взяла автомобіль напрокат, є:

а) користувачем;

б) розпорядником;

в) володарем.

6. Хто може обмежувати потенційні права власника?

а) держава;

б) сам власник;

в) держава та сам власник;

г) партнери власника по бізнесу.

7. Оренда підприємства обов'язково спричиняє:

а) зміну його власника;

б) зміну користувача;

в) зміни в технології виробництва;

г) зміни в організації процесу виробництва.

8. Прикладом самообмеження прав власника може бути:

- а) передача майна в оренду;
- б) передача майна до статутного фонду приватного підприємства;
- в) делегування прав менеджерам підприємства;
- г) дотримання встановлених державою економічних вимог.

9. До об'єктів права інтелектуальної власності не відносять:

- а) відкриття;
- б) винаходи;
- в) промислові зразки;
- г) цінні папери.

10. Розпорядження власності спричиняється розвитком:

- а) корпорацій;
- б) партнерства і власного підприємництва;
- в) державних підприємств;
- г) фермерських господарств.

11. Реалізація власності - це:

- а) продаж її об'єктів;
- б) використання її об'єктів за призначенням;
- в) знищення об'єктів власності;
- г) нічого з вище переліченого.

12. Що відноситься до економічних форм реалізації власності?

- а) зростання кількості об'єктів власності;
- б) участь працівників в управлінні об'єктами власності;
- в) рівень задоволення потреб;
- г) соціальна захищеність;
- д) розвиток здібностей до праці.

13. Що належить до соціальних форм реалізації власності?

- а) побудова нових виробничих об'єктів;
- б) задоволення матеріальних і духовних потреб населення;

- в) розвиток здібностей до праці;
- г) підвищення ефективності виробництва.

14. Що характеризує процес роздержавлення?

- а) оренда державного майна;
- б) акціонування підприємств;
- в) продаж майна підприємств на аукціонах;
- г) відчуження майна державних підприємств на користь фізичних і юридичних осіб;
- д) встановлення державного контролю за функціонуванням приватних підприємств.

15. До складу економічної системи суспільства не входять:

- а) продуктивні сили;
- б) форми організації виробничого процесу;
- в) форми політичного самоврядування;
- г) господарський механізм.

16. Технологічний спосіб виробництва – це:

- а) єдність продуктивних сил і виробничих відносин;
- б) єдність продуктивних сил і господарського механізму;
- в) техніко-економічні відносини;
- г) єдність продуктивних сил і ідеологічної надбудови суспільства.

17. Чому переворот у технологічному способі виробництва однієї з галузей зумовлює переворот в інших галузях економіки?

- а) у наслідок тісного взаємозв'язку між галузями виробництва;
- б) у наслідок дії закону економії робочого часу;
- в) у наслідок суспільного поділу праці;
- г) у наслідок розвитку ринкових відносин.

18. Прогрес технологічного способу виробництва проявляється:

- а) у поступовому розвитку продуктивних сил;
- б) у постійному розвитку спеціалізації виробництва;
- в) у постійному розвитку техніко-економічних відносин;

г) у постійному вдосконаленні технічної бази виробництва.

19. Вкажіть визначальну суперечність між основними елементами економічної системи:

- а) суперечність між продуктивними силами і техніко-економічними відносинами;
- б) суперечність між продуктивними силами і виробничими відносинами;
- в) суперечність між технологічним способом виробництва і господарським механізмом.

20. Вкажіть шляхи розв'язання економічних суперечностей у суспільстві:

- а) удосконалення права власності;
- б) удосконалення господарського механізму;
- в) класова боротьба;
- г) поліпшення морального виховання людини.

ТЕМА 4. ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО

У людському суспільстві мають місце дві основні форми господарювання: натуральне господарство і товарне.

Натуральне господарство панує у докапіталістичних способах виробництва. Тут виробництво продукції ведеться економічно замкненими господарськими одиницями. Товарне виробництво – це така форма організації виробництва, за якої виробництво продукції здійснюється економічно відокремленими товаровиробниками, які спеціалізуються на виробництві певних видів продукції, а потім обмінюються ними на ринку.

Основні риси товарного виробництва:

1. спеціалізація товаровиробників;
2. економічна відокремленість товаровиробників (означає відокремленість товаровиробника у праці, економічне закріплення за товаровиробником засобів виробництва, право власності товаровиробника на виготовлений продукт);

3. обмін товарами на ринку, як форма економічного зв'язку між товаровиробниками.

Економічною основою товарного виробництва є приватна власність на засоби виробництва та засоби існування. Умовою виникнення товарного виробництва є суспільний поділ праці. Безпосередньою причиною виникнення товарного виробництва – економічна відокремленість товаровиробників.

Існують два основних види товарного виробництва: просте і капіталістичне. Просте товарне виробництво це дрібне виробництво ремісників і селян, яке базується на приватно-трудої формі власності, особистій праці товаровиробника і ведеться з метою задоволення потреб товаровиробника. Воно виникає в умовах рабовласницького ладу. В даному випадку товаровиробник є власником засобів виробництва, виготовленої продукції і є працівником.

Капіталістичне товарне виробництво – вищий тип товарного виробництва. Воно починає розвиватися з 17 століття. Базується на приватно-капіталістичній формі власності на засоби виробництва і на використанні найманої праці. Капіталістичне виробництво ведеться з метою збагачення власника засобів виробництва.

Товар – продукт людської праці, який здатний задовольнити будь-яку потребу людини і призначений для обміну. Товар має дві властивості: споживчу вартість і вартість.

Споживча вартість – це здатність задовольнити потреби людини (корисність). Вона завжди має суспільний характер і означає, що виробник виготовляє продукцію не для себе, а для інших членів суспільства. Вартість – уречевлена в товарі людська праця. Формою прояву вартості є мінова вартість, тобто певні кількісні співвідношення при обміні товарів (наприклад, 20 кг зерна = 5 м тканини): $X \text{ товару } A = Y \text{ товару } B$.

Праця, що втілена в товарі має двоїстий характер. Її можна розглядати як конкретну і абстрактну. Конкретна праця – це праця, що витрачається в певній

доцільній формі. Характеризуючи конкретну працю слід взяти до уваги такі її риси:

- фах робітника;
- характер виконуваних операцій;
- конкретні засоби виробництва, які використовує працівник у трудовому процесі;
- конкретне матеріальне благо, як результат трудового процесу.

Абстрактна праця – це витрати людської паці взагалі, без урахування її доцільної форми. Витрати абстрактної праці, як явище, притаманне лише товарному виробництву. Ці витрати виявляються лише в процесі товарного обміну.

Результатом конкретної праці являється споживча вартість товару, а результатом абстрактної праці – вартість товару. Величина вартості товару буде залежати від величини витрат праці на його виробництво.

Час, що витрачається на виробництво продукції на окремому підприємстві називається індивідуальним робочим часом. Ринкова вартість товару визначається витратами суспільного-необхідного робочого часу на виготовлення товару.

Суспільно необхідний робочий час – це той час, який витрачається на виробництво продукції при середніх суспільно-нормальних умовах виробництва, при середньому рівні майстерності та інтенсивності праці в суспільстві. Суспільно-необхідний робочий час тяжіє до індивідуального робочого часу тих підприємств, які виробляють основну масу продукції певного виду.

Сутність закону вартості: обмін товарами має здійснюватися у відповідності із витратами суспільного необхідного робочого часу, затраченого на їх виробництво. Закон вартості має такі функції:

- він є стихійним регулятором товарного виробництва;
- є двигуном стихійного розвитку продуктивних сил;
- є основою диференціації товаровиробників.

Свої функції закон вартості виконує завдяки відхиленню цін від вартості товару і відхиленню суспільно-необхідних витрат праці від індивідуальних витрат.

Закон вартості розкривається в таких основних рисах:

- 1) виражає внутрішньо необхідні, суттєві і сталі зв'язки між індивідуальним і суспільно необхідним робочим часом;
- 2) обмін еквівалентів, тобто обмін товарів відповідно до кількості та якості затраченої на них суспільно необхідної праці;
- 3) наявність сталих зав'язків через конкуренцію;
- 4) наявність сталого зв'язку між попитом і пропозицією;
- 5) виражає внутрішньо необхідні зв'язки між працею виробника товарів у минулому і теперішніми умовами виробництва;
- 6) внутрішньо необхідні і сталі зв'язки між вартістю й цінами товарів.

Запитання для самоперевірки.

1. Поняття товарного виробництва, його характерні риси та умови виникнення.
2. Види товарного виробництва.
3. Порівняльна характеристика простого та капіталістичного товарного виробництва.
4. Товар та його властивості.
5. Сутність споживчої вартості і вартості.
6. Характеристика мінової вартості.
7. Двоїтий характер праці, втіленої в товарі.
8. Основна суперечність простого і капіталістичного товарного виробництва.
9. Закон вартості.
10. Індивідуальні затрати праці.
11. Суспільно-необхідні витрати праці.
12. Функції закону вартості в суспільному виробництві.

Тестові завдання.

1. Яке визначення точніше відображає сутність товарного виробництва?
  - а) виробництво продуктів для споживання іншими;

- б) виробництво продуктів для обміну через купівлю-продаж;
- в) створення найефективніших форм і способів поєднання факторів виробництва;
- г) спосіб використання переваг суспільного поділу праці.

2. Що є необхідною передумовою виникнення товарного виробництва?

- а) суспільний поділ праці;
- б) наявність розвинутої системи машин;
- в) концентрація виробництва;
- г) розвинута грошова система.

3. Яку роль у виникненні товарного виробництва відіграє економічна відокремленість товаровиробників?

- а) встановлює пропорції, в яких обмінюються продукти праці;
- б) робить обмін у суспільстві узгодженим;
- в) забезпечує можливість обміну і робить необхідним дотримання еквівалентності при його здійсненні.

4. У чому знаходить свій вияв економічна відокремленість товаровиробників?

- а) у зосередженні на певній території окремого майнового виробничого комплексу;
- б) у переході від простого до розширеного відтворення;
- в) у самостійному веденні господарства, привласненні створеного продукту і доходів від його реалізації;
- г) у самостійній розробці виробничих програм.

5. Вкажіть риси, властиві товарному виробництву:

- а) спеціалізація виробників;
- б) економічна замкненість господарських одиниць;
- в) виготовлена продукція належить власнику засобів виробництва і призначена для реалізації на ринку;
- г) вироблена продукція споживається самим виробником;
- д) економічна відокремленість товаровиробників.

6. Яке з визначень точніше розкриває сутність товару як економічної категорії:

- а) річ або послуга, створена працею людини;
- б) продукт праці, призначений для задоволення потреб людини;
- в) продукт праці, створений виробником для продажу;
- г) продукт спільної праці товаровиробників.

7. Чим товар відрізняється від продукту праці?

- а) він здатний задовольняти потреби людини;
- б) він здатний обмінюватись на інші товари;
- в) він призначений для споживання самого виробника;
- г) він призначений для споживання інших членів суспільства, а не виробника.

8. Яке з визначень точніше розкриває сутність споживчої вартості товару?

- а) це сукупність споживчих властивостей виробу;
- б) це здатність виробу задовольняти певну потребу виробника;
- в) це здатність виробу задовольняти потреби покупців;
- г) це здатність виробу задовольняти потреби і виробників, і покупців.

9. Що дає змогу різні товари порівнювати між собою і обмінювати на ринку?

- а) потреби, зумовлені суспільним поділом праці;
- б) праця, втілена в товарах;
- в) гроші, на які обмінюються товари;
- г) ресурси, що витрачені на виробництво товарів.

10. Що є формою прояву вартості товару?

- а) споживчі властивості товару;
- б) витрати на виробництво товару;
- в) ціна продажу товару;
- г) мінова вартість.

11. Величину вартості товару визначає:

- а) кількість праці, витраченої на виробництво товару;
- б) кількість праці, витраченої на виробництво товару окремим виробником;
- в) суспільно необхідні витрати праці на виробництво товару;
- г) найбільші витрати на виробництво товару, здійснені за несприятливих умов.

12. Конкретна праця – це історично минуче явище:

а) так;

б) ні.

13. Яке з визначень характеризує працю товаровиробника як конкретну?

а) праця певної особи, що створює життєві блага;

б) специфічна праця фахівця, що створює конкретні матеріальні блага;

в) витрати фізичної і розумової енергії людини в трудовому процесі;

г) витрати окремого підприємства на виробництво продукції.

14. Вкажіть риси, що характеризують абстрактну працю:

а) фах робітника;

б) інтенсивність праці;

в) специфічний результат процесу праці;

г) витрати розумової і фізичної енергії;

д) продуктивність праці.

15. Абстрактна праця – це вічне економічне явище:

а) так;

б) ні.

16. У товарному господарстві суспільна праця є формою прояву:

а) конкретної праці;

б) абстрактної праці;

в) простої праці;

г) складної праці.

17. Що є основною умовою перетворення простою товарного виробництва у капіталістичне?

а) експлуатація людини людиною;

б) приватна власність на засоби виробництва;

в) суспільний поділ праці;

г) перетворення робочої сили на товар.

18. Вкажіть риси, спільні для простого товарного виробництва і капіталістичного:

а) суспільний поділ праці,

- б) приватна власність на засоби виробництва;
- в) використання найманої праці;
- г) конкуренція виробників;
- д) стихійний характер виробництва.

19. В якій сфері суспільного відтворення діє закон вартості?

- а) у сфері безпосереднього виробництва товарів;
- б) у сфері товарного обігу;
- в) у сфері виробництва і обігу товарів.

20. Якої функції не виконує закон вартості?

- а) функції регулятора пропорцій виробництва;
- б) функції захисту національних виробників від зовнішніх конкурентів;
- в) функції стимулятора розвитку продуктивних сил;
- г) функції майнового розшарування товаровиробників.

ТЕМА 5. ГРОШІ І ЇХ ФУНКЦІЇ. ГРОШОВИЙ ОБІГ

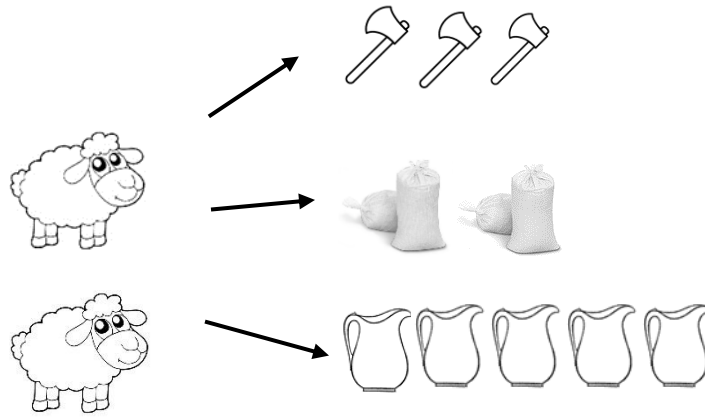
Виникнення грошей пов'язано із розвитком мінової вартості. Вона в своєму розвитку пройшла декілька етапів:

1. Проста або випадкова (одинична) форма вартості. В даному випадку один товар безпосередньо обмінюється на інший.

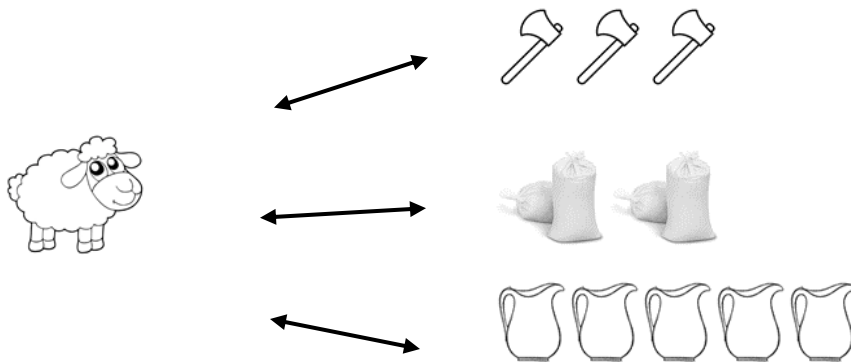
1 вівця – 4 мішки зерна.

Мінова вартість завжди передбачає наявність двох полюсів: товар, вартість якого треба виміряти і товар, за допомогою якого вимірюється вартість першого товару. Товар, вартість якого треба виміряти, знаходиться у відносній формі вартості і відіграє активну роль. Товар, за допомогою якого вимірюється вартість першого товару знаходиться в еквівалентній формі вартості і відіграє пасивну роль.

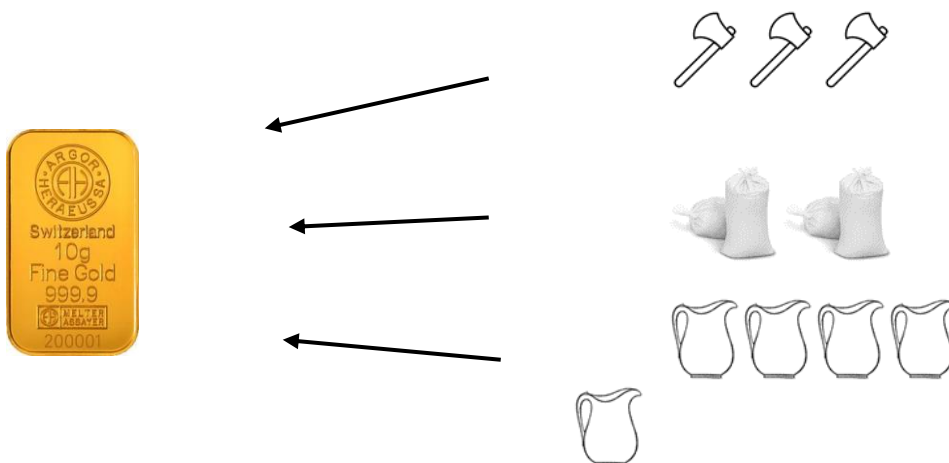
2. Повна (розгорнута) форма вартості. В даному випадку для вимірювання вартості товару, що призначений для обміну, використовується велика кількість еквівалентів:

3. Загальна форма вартості. В даному випадку для вимірювання вартості товарів в межах окремих локальних ринків використовуються найбільш ходові товари, які відіграють роль загального еквівалента:

4. Грошова форма вартості. В даному випадку роль загального еквівалента монополізує єдиний товар, який виконує цю роль на значно ширшій території. В історичному плані роль загального еквівалента закріплюється за благородними металами.

Грошовий вираз вартості товару називається його ціною. Роль загального еквівалента закріпилася за золотом внаслідок таких його властивостей.

- якісна однорідність;
- тривале зберігання;
- портативність;
- подільність.

Гроші – особливий товар, який відіграє роль загального еквівалента. Як і будь-який товар, гроші мають дві властивості:

- споживча вартість (вимірюється витратами суспільно-необхідного робочого часу на видобуток золота у золотодобувній промисловості);
- вартість грошей (полягає в тому що вони вимірюють вартість усіх інших товарів і можуть безпосередньо обмінюватися на будь-який інший товар).

Гроші виконують п'ять функцій:

1. функція міри вартості;
2. гроші, як засіб обігу;
3. гроші, як засіб нагромадження і утворення скарбів;
4. гроші, як засіб платежу;
5. світові гроші.

Гроші, як міра вартості, призначені для вимірювання витрат суспільно-необхідного робочого часу, втіленого в товарах (вимірювання вартості усіх інших товарів). Для вимірювання вартості (ціни) товарів використовується масштаб цін. Масштаб цін – вагова кількість золота, прийнята в даній країні за грошову одиницю.

В тому випадку, коли гроші обслуговують купівлю-продаж товарів, вони виступають, як засіб обігу.

Формула простого товарообігу: $T-G-T$, де:

$T-G$ це продаж;

$G-T$ це купівля.

Кількість грошей, яка потрібна для обсягу, визначається загальним законом грошового обігу. Сутність цього закону така: кількість грошей, що потрібна для обігу залежить прямо пропорційно від кількості товарів та рівня їх цін і обернено пропорційно швидкості обігу грошової одиниці.

$$КГ = \frac{\sum ТЦ}{ШО}$$

КГ – кількість грошей.

ТЦ – сума товарних цін.

ШО – швидкість обертання грошової одиниці.

Для зручностей користування при обміні товарів, золоті гроші були замінені паперовими. Паперові гроші є неповноцінними грошима. Це означає, що вони не мають власної вартості, за винятком паперу на якому вони надруковані. Коли в обіг випускається надмірна паперова грошова маса, гроші починають знецінюватися і виникає таке явище як інфляція.

В тому випадку, коли гроші залишають сферу обігу і нагромаджуються в окремих товаровиробників і продавців, вони виступають як засіб нагромадження і золоті гроші перетворюються на скарб.

В тому випадку, коли гроші обслуговують продаж товарів у кредит, а також надання позик, вони виступають як засіб платежу. У кредитних відносинах договір укладають між собою дві сторони: кредитор і позичальник, їх опосередковують боргові зобов'язання позичальників, які називаються векселем.

Кредитні відносини згодом приводять до появи кредитних грошей до яких належать вексель, банкнота (вексель на банкіра), чек. З урахуванням кредитних відносин кількість грошей, що потрібна для обігу, визначається за такою формулою:

$$КГ = \sum \frac{ТЦ - К + П - ВП}{ШО}, \text{ де}$$

КГ – кількість грошей;

ТЦ – сума товарних цін;

К – вартість товарів проданих у кредит;

П – платежі, по яких наступив термін сплати;

ВП – взаємо-зараховані платежі;

ШО – швидкість обертання грошової одиниці.

В тому випадку, коли гроші обслуговують рух товару на світовому ринку або кредитні відносини між різними країнами, вони виступають як світові гроші.

Грошовий обіг – рух грошей, при виконанні ними функцій засобу обігу і засобу платежу. Грошовий обіг складається з безготівкових розрахунків і обороту готівки.

Грошова система – організація грошового обігу в країні, яка склалася історично і яка закріплена в законодавчому порядку.

Складові грошової системи:

- назва еквівалентного металу;
- норма грошової одиниці країни і визначення її золотого вмісту;
- види грошових знаків, що випускаються в грошовий обіг;
- порядок випуску в обіг грошових знаків (процес емісії);
- відповідні методи регулювання грошового обігу.

Основними методами регулювання курсу національної валюти є девальвація, ревальвація і нуліфікація.

Еволюція грошового обігу:

- біметалізм (використовувався в 16-18 ст.);
- монометалізм (використовувався у 19 ст.).

Система монометалізму: золотомонетний стандарт, золотозлитковий стандарт, золотодевізний стандарт.

Починаючи з 30 років 20ст. використовуються кредитні засоби обігу (банкноти), таким чином на зміну металевому грошовому обігу приходить кредитно-грошовий обіг.

Інфляція виникає в результаті невідповідності між грошовою і товарною масою. Внаслідок того, що грошова маса суттєво перевищує товарну, гроші

починають знецінюватися. Формою прояву інфляції є зростання цін.

Розрізняють такі види інфляції:

1. помірна інфляція (ціни зростають до 10% на рік);
2. галопуюча інфляція (ціни зростають до 100% і більше на рік);
3. гіперінфляція (ціни зростають на 1-2% щоденно).

Розрізняють інфляцію попиту та інфляцію пропозиції. Інфляція пропозиції виникає тоді, коли підвищуються витрати на виробництво продукції і внаслідок цього зменшується пропозиція товарів. Інфляція попиту виникає тоді, коли має місце надмірний попит на товари при повному завантаженні виробництва.

Причини інфляції:

- зростання дефіциту державного бюджету;
- збільшення військових витрат (мілітаризація);
- значне зростання витрат на виробництво продукції;
- диспропорції у розвитку окремих галузей народного господарства.

Наслідки інфляції:

1. суттєве зниження життєвого рівня населення;
2. знецінення заощаджень населення;
3. гальмування НТП;
4. посилення диспропорційності у розвитку окремих галузей економіки;
5. перерозподіл доходів у суспільстві.

Основні заходи антиінфляційної політики:

- підвищення податків;
- обмеження зростання доходів;
- випуск цінних паперів;
- збільшення обсягів виробництва продукції шляхом конверсії військового виробництва, залучення в економіку іноземного капіталу, проведення грошової реформи.

Запитання для самоперевірки.

1. Походження і сутність грошей.
2. Функції грошей та їхня еволюція.
3. Грошовий обіг і його закони.
4. Інфляція : її сутність, види, причини і соціально-економічні наслідки.

Тестові завдання.

1. Гроші – це:
  - а) будь-який товар, який є загальноприйнятим у розрахунках за всі інші товари;
  - б) особливі паперові та металеві товари, що випускаються державою як гроші;
  - в) особливий товар, що монополізує роль загального еквівалента;
  - г) будь-які засоби, що обслуговують купівлю-продаж товарів.
2. Яке положення найглибше розкриває сутність грошей як суспільного явища?
  - а) вони корисні для суспільства, допомагають здійснювати обмін продуктами праці;
  - б) вони є уречевленими відносинами людей з приводу обміну товарами;
  - в) вони впливають на розвиток суспільного виробництва;
  - г) вони визначають темпи економічного зростання в народному господарстві країни.
3. У чому полягає головна економічна доцільність грошей?
  - а) у високій питомій вартості;
  - б) у здатності вимірювати вартість товарів і обмінюватись на будь-який товар;
  - в) у здатності нагромаджувати багатство;
  - г) у здатності збільшувати доходи населення.
4. Який товар, представлений на певному регіональному ринку, виділяється як загальний еквівалент?
  - а) той, що має привабливіший зовнішній вигляд;
  - б) той, що має найбільшу корисність;
  - в) який найчастіше шукають;

- г) той, що виробляється в найбільшій кількості;
  - г) найбільш рідкісний товар.
- 5.** Наявність якої умови об'єктивно передбачає процес формування ціни товару?
- а) наявність масштабу цін;
  - б) фізичну присутність продавця і покупця;
  - в) наявність при цьому готівки;
  - г) право приватної власності на товар.
- 6.** Яку функцію виконують гроші, надаючи вартості товару форму ціни?
- а) міри вартості;
  - б) засобу обігу;
  - в) засобу нагромадження;
  - г) засобу платежу.
- 7.** Яка функція грошей виникла як наслідок кредитних відносин?
- а) засіб обігу;
  - б) засіб платежу;
  - в) засіб нагромадження;
  - г) міра вартості.
- 8.** За яких умов гроші перетворюються на скарб?
- а) коли їх використовують для збагачення;
  - б) коли їх використовують для збереження багатства;
  - в) коли їх використовують для придбання нерухомості;
  - г) коли їх використовують для придбання коштовностей.
- 9.** Які функції грошей виконують векселі?
- а) міри вартості;
  - б) засобу платежу;
  - в) засобу обігу;
  - г) засобу нагромадження.
- 10.** Які гроші є повноцінними?
- а) золоті монети;

- б) будь-які монети;
- в) паперові гроші;
- г) кредитні гроші.

11. Чим є гроші, коли вони виконують функцію засобу обігу?

- а) чинником розвитку конкурентного середовища на товарному ринку;
- б) посередником у обміні товарів, засобом їх реалізації;
- в) індикатором співвідношення попиту і пропозиції;
- г) знаряддям збагачення продавця товару.

12. З якою функцією грошей пов'язана поява нерозмінних на золото грошовий знаків?

- а) засобу обігу;
- б) міри вартості;
- в) засобу нагромадження;
- г) засобу платежу.

13. Які гроші не можуть виконувати функцію нагромадження?

- а) нерозмінні паперові грошові знаки;
- б) депозитні;
- в) електронні;
- г) гроші, що швидко знецінюються.

14. За яких умов гроші стають світовими грошима?

- а) коли вони обслуговують міжнародні економічні зв'язки;
- б) коли їх купують і продають на світових валютних ринках;
- в) коли гроші вільно конвертуються в іноземну валюту;
- г) коли їх використовують для надання міжнародних кредитів.

15. Що виконує функцію світових грошей у наш час?

- а) золото;
- б) національна валюта кожної країни;
- в) валюти окремих найбільш розвинутих країн світу;
- г) колективні валюти.

16. Грошова система – це:

- а) види державних грошових знаків;
- б) форма організації грошового обігу;
- в) сума всіх грошей, що обертаються в національній економіці;
- г) юридичні норми, що регулюють сферу платежів.

17. На чому ґрунтується сучасна грошова система?

- а) на золотому монометалізмі і паперових грошах;
- б) на паперових грошах;
- в) на паперово-кредитних грошах;
- г) на електронних грошах.

18. Що таке інфляція?

- а) раптове різке підвищення цін;
- б) підвищення цін на всі види товарів і послуг;
- в) випадкове зниження цін на товари;
- г) знецінення грошей внаслідок невідповідності між грошовою товарною масою.

19. Яке з наведених понять пов'язане з повною заміною грошей у національній економіці?

- а) дефляція;
- б) стагфляція;
- в) нуліфікація;
- г) ревальвація;
- д) девальвація.

20. Яка характеристика сучасної грошової системи помилкова?

- а) ця система базується на вексельному обігу;
- б) для неї характерне незначне регулювання державного грошового обігу;
- в) для неї характерний широкий розвиток безготівкового обігу;
- г) в межах цієї системи відсутні кредитні гроші.

ТЕМА 6. РИНОК І МЕХАНІЗМ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Ринок сфера обміну, організована за законами товарного і грошового обігу, сукупність відносин між продавцями і покупцями товарів.

Основні елементи ринкового механізму:

- ціна – грошовий вираз вартості товару;
- попит – платоспроможності потреби у товарах і послугах;
- пропозиція – сукупність товарів і послуг, які пропонуються для реалізації.

Функції ринку:

- ❖ процес реалізації товарів;
- ❖ забезпечення безперервності процесу відтворення внаслідок встановлення зв'язку між виробництвом і споживанням;
- ❖ визнання суспільної корисності виготовленої продукції;
- ❖ визнання суспільством витрат на виробництво продукції, як суспільно необхідних;
- ❖ забезпечення диктату споживача над виробником.

Структура ринку – це сукупність окремих видів ринків, які виділяються на підставі певних критеріїв.

Структура ринку.

1. За об'єктом реалізації розрізняють такі види ринків:

- ❖ ринок споживчих товарів і послуг;
- ❖ ринок засобів виробництва;
- ❖ ринок землі;
- ❖ ринок науково-технічних розробок;
- ❖ ринок цінних паперів;
- ❖ ринок робочої сили.

2. За суб'єктами реалізації розрізняють:

- ❖ ринок продавця;
- ❖ ринок покупця;
- ❖ ринок державних організацій і установ;
- ❖ ринок продавців – посередників (оптова торгівля).

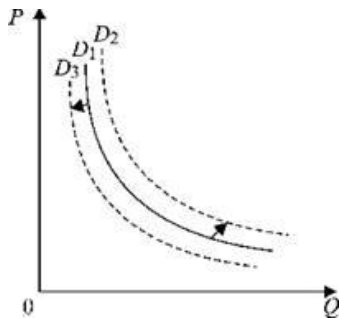
Ринок продавця має місце тоді, коли попит на товар суттєво перевищує пропозицію. Ринок покупця має місце тоді, коли пропозиція товару суттєво перевищує попит на нього. Ринок державних організацій і установ – це ринок на якому зазначені суб'єкти купують необхідні їм матеріальні блага. Ринок продавців посередників (оптовий ринок) передбачає, що продукція купується великими партіями для подальшого перепродажу.

3.3 точки зору відповідності діючому законодавству розрізняють: легальний (офіційний) і нелегальний (тіньовий) ринки.

4. За просторовою ознакою розрізняють:

- ❖ місцевий ринок;
- ❖ регіональний ринок;
- ❖ національний ринок;
- ❖ світовий ринок.

Сутність закону попиту: при підвищенні ціни на товар, попит на нього зменшується і навпаки.

D – Крива попиту.

Q – кількість товару.

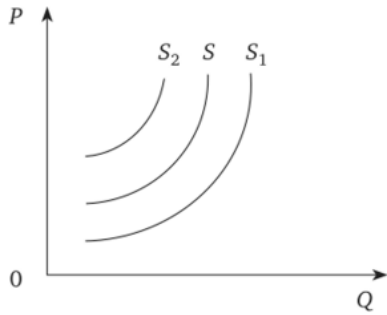
P – ціна товару.

Нецінові детермінанти попиту:

- 1) зміна доходів;
- 2) зміна цін на суміжні товари;
- 3) зміна смаків та вподобань споживачів;
- 4) кількість покупців на ринку.

Сутність закону пропорції: при підвищенні ціни на товар, обсяг його пропозиції збільшується і навпаки.

S – Крива пропозиції.

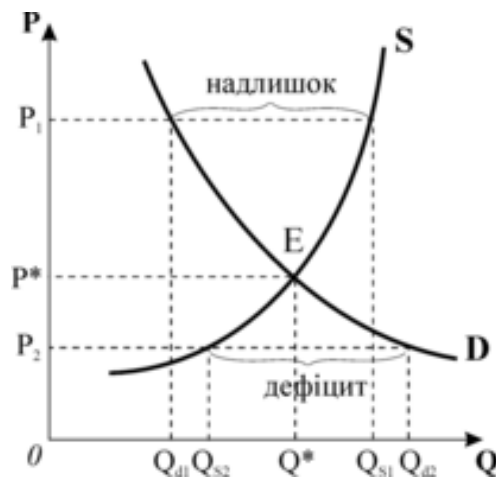
Q – обсяг продукції.

P – ціна.

Нецінові детермінанти пропозиції:

- 1) технологія;
- 2) очікувана зміна цін в майбутньому;
- 3) зміна цін на ресурси;
- 4) кількість продавців на ринку.

В тому випадку, коли попит дорівнює пропозиції встановлюється ринкова рівновага. Ціна, за якої в даному випадку відбувається купівля – продаж називається ціною рівноваги.

Ринкова рівновага.

Методи досягнення ринкової рівноваги:

1. відхилення ціни від вартості товарів;
2. використання заходів грошового-кредитної і податкової політики;
3. використання зовнішньо-торгівельних зав'язків (експорт, імпорт товарів).

Конкуренція – це форма антагоністичного суперництва між виробниками за кращі умови виробництва та збуту продукції. В залежності від сфери дії розрізняють такі форми конкуренції:

- внутрішньогалузеву (конкуренція між виробниками однієї галузі);
- міжгалузеву (конкуренція між виробництвами різних галузей економіки).

Капіталістичний спосіб виробництва пройшов дві стадії: домонополістичний капіталізм (17 – 19 ст.) і монополістичний капіталізм (20 – 21ст.).

Монополія (на межі 20 – 19 ст. стає панівним суб'єктом господарювання) – об'єднання багатьох капіталістичних підприємств, яке концентрує в своїх руках значну частину виробництва продукції певного виду та в наслідок цього може впливати на ціновий механізм.

Основні форми монопольних об'єднань:

- картель;
- синдикат;
- трест;
- концерн.

В залежності від історичних етапів розвитку капіталізму розрізняють вільну конкуренцію (панує у період домонополістичного капіталізму) і монополістичну (в період монополістичного капіталізму).

Основні риси вільної конкуренції:

1. виробництво продукції здійснюється великою кількістю незалежних товаровиробників (підприємств);
2. на ринку панують вільні ціни, які залежать від попиту і пропозиції. Товаровиробники не мають впливу на ціни;
3. вільна конкуренція забезпечує товаровиробникам середній прибуток.

Основні риси монополістичної конкуренції:

- виробництво продукції переважно здійснюється монополіями;
- монополії, як товаровиробники мають вплив на ціни;
- забезпечує отримання монополіям монопольно високого прибутку.

Методи конкуренції: цінова конкуренція та нецінова конкуренція.

Нецінова конкуренція:

- якість товарів;
- форма оплати;
- випуск товарів замінників;

- умови післяпродажного обслуговування товару.

Виділяють і неекономічні методи конкуренції:

- промислове шпигунство ;
- судові переслідування;
- диверсії;
- підкупи;
- таємні договори;
- шантаж.

Монополізація економіки – безмежне планування монополій в усіх сферах економічного життя країни.

Негативні наслідки монополізації економіки:

- постійне зростання цін;
- гальмування науково-технічного процесу;
- диспропорціональність у розвитку окремих галузей народного господарства;
- придушення конкуренції;
- забезпечення диктату на споживача.

Заходи антимонопольної політики:

- використання антимонопольного законодавства;
- створення спеціальних державних органів, що контролюють ступінь монополізації ринку;
- блокування зростання цін;
- обмеження рівня рентабельності підприємства;
- примусове потріблення великих монополій;
- вилучення в судовому порядку частини монопольного прибутку на користь держави;
- ув'язнення президента компанії на термін до трьох років.

Запитання для самоперевірки.

1. Поняття ринку та його характерні риси.
2. Місце ринку у відтворювальному процесі.
3. Функції ринку.

4. Об'єкти та суб'єкти ринку.
5. Структура ринку.
6. Ринок засобів виробництва.
7. Ринок праці та центри зайнятості.
8. Ринок науково-технічної продукції.
9. Фінансовий ринок та ринок цінних паперів.

Тестові завдання.

1.Ринок – це:

- а) певна територія, на якій регулярно здійснюється масовий обмін товарами;
- б) спосіб узгодження дій економічних суб'єктів на основі цінового механізму і конкуренції;
- в) система кооперативних зв'язків, яка склалася в результаті суспільного поділу праці.

2.Рівноправний стан суб'єктів ринку передбачає:

- а) достатню кількість продавців;
- б) відповідну кількість продавців і покупців;
- в) кількісну перевагу продавців над покупцями;
- г) можливість вибору контрагента.

3.Що усуває дефіцит товарів в умовах ринкової економіки?

- а) вільний рух цін;
- б) точний облік виробниками можливостей покупців;
- в) ефективна збутова політика підприємств;
- г) планування з боку державних органів.

4.Попит – це:

- а) потреба, яку бажає задовольнити людина;
- б) гроші, як економічний суб'єкт готовий заплатити за певний товар;
- в) кількість товару, яка може бути куплена при певному рівні цін.

5.Пропозиція – це:

- а) кількість виробленого товару;
- б) прагнення виробника запропонувати товари на продаж;

- в) готова продукція, що знаходиться на складі підприємства;
- г) запропоновані виробниками товари, які знаходяться на ринку.

6. До цінників, що визначають попит, не належать:

- а) чисельність і структура споживачів;
- б) пропозиція продукту;
- в) доходи споживачів;
- г) ціни споріднених товарів;
- д) смаки та вподобання споживачів.

7. Які чинники визначають пропозицію товару?

- а) витрати виробника;
- б) кількість продавців;
- в) ціни на інші товари;
- г) зміна ставки податку з доходів громадян.

8. Що не належить до функцій ринку?

- а) доведення товару до споживача;
- б) регулювання економічних зв'язків;
- в) соціальний захист населення;
- г) визнання суспільної корисності виготовленого продукту.

9. До умов ринкової координації не належить:

- а) гнучкість законодавства;
- б) свобода підприємницької діяльності;
- в) конкуренція;
- г) розробка статуту підприємств.

10. Вкажіть ознаки досконалої конкуренції:

- а) наявність подібних товарів;
- б) наявність багатьох виробників, що діють незалежно;
- в) можливість встановлювати ринкову ціну за бажанням виробника;
- г) труднощі входу на ринок для нових виробників продукції.

11. Для монополістичної конкуренції характерні такі явища:

- а) багато підприємств продають подібні товари, намагаючись надати їм унікальні властивості;
- б) домінування на ринку окремого виробника;
- в) ускладнений вхід і вихід з ринку;
- г) домінування на ринку обмеженої кількості великих виробників продукції.

12.Для олігополії не характерні:

- а) наявність певного контролю за ринковими цінами з боку окремих виробників;
- б) порівняно легкий вхід на ринок нових фірм;
- в) наявність кількох великих фірм, які виробляють подібні товари;
- г) відсутність повної інформації про стан ринку.

13.В умовах чистої монополії пропозиція товарів надходить:

- а) від кількох великих фірм;
- б) від однієї фірми;
- в) від групи виробників;
- г) від великої кількості незалежних виробників.

14.Якою вважається ринкова структура, якщо монополія вперше вийшла на ринок з новою продукцією і не потурбувалась про спеціальні заходи захисту від конкуренції?

- а) чиста монополія;
- б) відкрита монополія;
- в) закрита монополія;
- г) природна монополія.

15.Монополія – це:

- а) монополія продавця на ринку;
- б) монополія покупця на ринку;
- в) ринок, де зустрічаються монополіст-покупець і монополіст-продавець;
- г) ринок, де приватній монополії протистоїть монополія держави.

16.Міськводоканал, який забезпечує велике місто водою, є:

- а) закритою монополією;

- б) відкритою монополією;
- в) природною монополією;
- г) чистою монополією.

17.Що належить до нецінової конкуренції?

- а) реклама;
- б) післяпродажне обслуговування покупців;
- в) збереження ціни одночасно з поліпшенням якості товару;
- г) поліпшення якості товару.

18.До способів монополізації ринку не належить:

- а) злиття фірм;
- б) отримання кредиту під низький відсоток;
- в) досягнення спільних угод між фірмами;
- г) придбання контрольного пакету акцій.

19.Чи можна здійснити цінову дискримінацію на ринку досконалої конкуренції?

- а) так;
- б) ні.

20.Що відображає ціна рівноваги?

- а) вартість товару;
- б) монопольну ціну товару;
- в) рівновагу попиту і пропозиції;
- г) рівновагу вартості і ціни.

ТЕМА 7 РИНКОВА ІНФРАСТРУКТУРА

Ринкова інфраструктура – сукупність державних, приватних, громадських інститутів (органів, установ), що обслуговують інтереси учасників ринкових відносин і забезпечують їхню ефективну взаємодію. До складу ринкових інфраструкцій входять:

1. організаційно-технічна інфраструкція:

- товарні біржі;

- аукціони;
- торгові палати;
- центри оптової торгівлі;
- ярмарки;
- пункти прокату і лізингу;
- асоціації підприємців, споживачів;
- комунікації і засоби оперативного зв'язку.

2. Фінансово-кредитна інфраструкція:

- банки;
- фондові біржі;
- страхові компанії;
- інвестиційні компанії;
- грошові фонди цільового призначення (пенсійні, зайнятості).

3. Організаційно-дослідна інфраструкція:

- наукові інститути, що вивчають ринок;
- аудиторські фірми;
- консультаційні фірми;
- заклади освіти, що готують кадри для обслуговування ринку.

Функції ринкової інфраструкції:

1. надання необхідної консультативної допомоги підприємцям і захист їх інтересів у відповідних правових структурах;
2. надання необхідної фінансової підтримки підприємцям, включаючи лізинг, кредитування, страхування тощо;
3. створення умов для матеріально-технічного забезпечення підприємства і реалізації продукції;
4. регулювання ринку робочої сили;
5. рекламне, інформаційне і маркетингове обслуговування підприємств.

Біржа – форма організованого постійно-діючого оптового ринку, що виступає як посередник між покупцем і продавцем. Види бірж:

- товарна;

- фондова;
- товарно-фондова;
- біржа праці;
- валютна біржа.

Товарна біржа – організація з правами юридичної особи, яка здійснює оптову торгівлю у вигляді власних прилюдних торгів, що проходять у заздалегідь визначеному місці, у наперед визначений час і за встановленими правилами. Під біржовим товаром розуміють по-перше, товари, що не вилучені з товарообороту. По-друге, на товарній біржі можна вести торгівлю угодами, контрактами на поставку товарів. Посередницькі функції на товарній біржі виконують брокери.

Види угод, що укладають на товарній біржі:

- угоди з негайним терміном виконання (протягом двох днів);
- угоди з відстрочкою щодо їх виконання (форвардні);
- ф'ючерсні угоди (об'єктом такої угоди є стандартний контракт);
- опціонні угоди (надається право вибору щодо угоди чи відмови від неї, впродовж певного терміну часу).

Фондова біржа – оптовий ринок цінних паперів (акцій, облігацій). Акція – цінний папір, що свідчить про внесок її власника до статутного капіталу акціонерного товариства та дає можливість отримувати доход у вигляді дивіденду. Сума, що позначена в акції на момент її випуску називається номінальною вартістю акції. На фондовій біржі встановлюється продажна ціна акцій – курс. Курс акції визначаються за формулою:

$$\text{курс акцій} = \frac{\text{дивідент}}{\text{позичковий \%}} * 100\%$$

Види акцій:

- іменні або на пред'явника;
- прості або привілейовані.

Облігація – цінний папір, який підлягає викупу через певний термін і приносить доход у вигляді відсотка.

Товарно-фондова біржа може займатися як оптовим продажем товару, так і продажем цінних паперів.

Біржа праці – державна установа, яка виконує регулюючі функції на ринку праці. Функції біржі праці:

- збір інформації про вакантні місця на підприємстві;
- реєстрація безробітних;
- надання матеріальної допомоги безробітним;
- створення умов для перекваліфікації безробітних;
- надання інформації працюючим особам, які бажають змінити роботу або місце роботи.

Валютна біржа – форма оптового ринку, де здійснюються операції з валютою.

Кредит – сукупність економічних відносин, що складаються з приводу мобілізації і використання тимчасово вільних коштів у вигляді позичкового капіталу.

Принципи кредитування:

- цільовий характер кредиту;
- терміновість;
- поверненість;
- забезпечення кредиту матеріальними цінностями;
- платність кредиту (за користуванням кредитом необхідно сплачувати позичковий %).

Форми кредиту:

- 1) банківський;
- 2) комерційний;
- 3) споживчий;
- 4) державний;
- 5) іпотечний;
- 6) міжнародний.

Банки – установи, що обслуговують кредитні відносини і грошові обороти. Банківська система України має два рівні:

1. Національний Банк України;

2. Комерційні банки:

- універсальні;
- спеціалізовані;
- галузеві;
- інноваційні.

До небанківських фінансових установ належать: страхові компанії, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, пенсійні фонди, фонди зайнятості.

Запитання для самоперевірки.

1. Поняття і сутність ринкової інфраструктури, основні її елементи.

2. Товарна біржа і механізм її функціонування.

3. Фондова біржа і механізм її функціонування. Види цінних паперів.

4. Види банків і їх діяльність.

5. Кредит та його функції. Кредитні відносини та їх види.

6. Форми кредиту. Принципи кредитування.

7. Банківська система. Види банківських операцій.

Тестові завдання.

1. Яке основне завдання виконує інфраструктура ринку?

- а) формує ринковий попит;
- б) інформує продавців і покупців про стан ринку;
- в) здійснює відбір найефективніших підприємницьких структур;
- г) обслуговує суб'єктів ринку, забезпечує їх ефективну взаємодію.

2. Зазначте установи, які формують інфраструктуру ринку:

- а) підрозділи Міністерства фінансів;
- б) банки і біржі;
- в) виробничі підприємства;
- г) транспортні підприємства.

3. Які з наведених елементів входять до інфраструктури ринку?

- а) магазини;
- б) система економічної освіти;
- в) система зв'язку;
- г) ріелторські фірми;
- д) податкова система;
- е) аукціони, ярмарки.

4. Які риси характеризують товарну біржу?

- а) пропонується однорідний товар;
- б) здійснюється роздрібна торгівля;
- в) торгівля здійснюється за допомогою брокерів;
- г) покупцем товару є той, хто запропонує найвищу ціну.

5. Яким чином реалізуються відносини власності на товарній біржі?

- а) через купівлю - продаж продукції;
- б) через привласнення комісійного відсотка;
- в) через привласнення застави;
- г) через надання кредиту.

6. Які риси властиві біржовому товару?

- а) монопольний товар;
- б) масовий товар;
- в) унікальний товар;
- г) товар, що продається за зразками;
- д) товар, що продається партіями.

7. Які види угод укладаються на товарній біржі?

- а) спеціальні;
- б) універсальні;
- в) касові;
- г) форвардні;
- д) ф'ючерсні.

8. Чим торгують на фондовій біржі?

- а) опціонними угодами;

- б) векселями;
- в) акціями;
- г) іноземною валютою.

9.Хто є конкретним суб'єктом власності на фондовій біржі?

- а) емітенти цінних паперів;
- б) посередники;
- в) покупці цінних паперів;
- г) біржовий комітет.

10.Що таке ф'ючерсний контракт?

- а) угода про продаж товару з відстрочкою платежу;
- б) угода про продаж права на товар;
- в) контракт на певний термін із умовою його скасування, якщо товар не буду поставлений;
- г) боргове зобов'язання покупця.

11.Контрольний пакет акцій – це:

- а) кількість акцій, яка дає право на управління компанією;
- б) вся кількість акцій, випущених компанією;
- в) вся кількість акцій, випущених вперше при створенні компанії;
- г) кількість акцій, вартість яких відшкодовується у випадку банкрутства компанії.

12.Як називаються суб'єкти, що випускають в обіг цінні папери?

- а) інвестори;
- б) фінансові посередники;
- в) емітенти;
- г) дилери.

13.Як називаються особи, що купують цінні папери і таким чином стають кредиторами?

- а) інвестори;
- б) брокери;
- в) емітенти;

є) страхувальники.

14.Що купують на фондовому ринку?

а) готівку;

б) облігації;

в) золото;

г) іноземну валюту.

15.Вкажіть ознаки привілейованих акцій:

а) приносять дивіденди фіксованої величини;

б) приносять дивіденди змінної величини;

в) не дають права голосу на загальних зборах акціонерів;

г) не дають права відшкодування внесків власників у випадку банкрутства підприємства.

16.Вкажіть ознаки облігації:

а) є різновидом власного капіталу акціонерного товариства;

б) є різновидом позичкового капіталу акціонерного товариства;

в) приносить процент;

г) приносить дивіденди;

д) гроші, сплачені за облігацію, підлягають обов'язковому поверненню;

е) гроші, сплачені за облігацію, не повертаються.

17.Що є об'єктом купівлі-продажу на біржі праці?

а) праця;

б) результат праці;

в) робоча сила;

г) робітник.

18.Що є об'єктом купівлі – продажу на валютній біржі?

а) іноземна валюта і платіжні документи суб'єктів міжнародних економічних відносин;

б) тільки іноземна валюта;

в) тільки золото;

г) боргові зобов'язання іноземних фірм.

19. За економічним змістом позичковий процент – це:

- а) «ціна» позичкового капіталу;
- б) плата за можливість тимчасового привласнення чужих грошей;
- в) гроші, потрібні для отримання позики;
- г) гроші, потрібні для повернення позики.

20. Які з наведених функцій виконує лише центральний банк країни?

- а) здійснює кредитування суб'єктів господарської діяльності;
- б) організовує касове обслуговування підприємств;
- в) здійснює емісію грошей;
- г) зберігає резервні фонди грошових знаків;
- д) обслуговує державний борг країни.

ТЕМА 8 ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА. ПІДПРИЄМНИЦТВО

Підприємство являється первинною основною ланкою народного господарства. Це обумовлено тим, що на підприємстві відбувається безпосереднє поєднання речового і особистого факторів виробництва, з метою виготовлення готової продукції. Сутність підприємства можна характеризувати з точки зору продуктивних сил і з точки зору виробничих відносин. З точки зору продуктивних підприємство характеризує такі риси:

- підприємство бере участь у процесі виробництва продукції;
- підприємство являється структурним елементом у системі суспільного поділу праці;
- трудовий колектив підприємства виступає соціальним осередком, який виконує виробничі, економічні, виховні функції.

З точки зору виробничих відносин підприємство в умовах ринкової економіки виступає, як економічно-відокремлений товаровиробник. Економічну відокремленість характеризують такі риси:

- засоби виробництва економічно закріплюються за підприємством;

- підприємство зацікавлене не тільки у виготовленні продукції, але й у збільшенні її споживчої вартості, тобто в максимізації прибутку;
- підприємство являється власником виготовленої продукції;
- підприємство має право привласнювати доходи від реалізації своєї продукції і розпоряджатися ними.

Види підприємств в економіці України:

- 1) індивідуальне;
- 2) сімейне;
- 3) приватне;
- 4) колективне;
- 5) державне;
- 6) змішане (спільне);
- 7) мале.

Підприємницька діяльність – це самостійна ініціативна діяльність, яка ведеться на власний ризик, під власну майнову відповідальність, з метою отримання прибутку. Види підприємницької діяльності: всі види виробничої діяльності, комерційна, торгівельно-закупівельна, інноваційна, операції з цінними паперами.

Риси, що притаманні підприємницькій діяльності:

- 1) динамічність, мобільність (адаптивність);
- 2) короткостроковий, тактичний спосіб дій;
- 3) постійний пошук;
- 4) ризикованість.

Принципи підприємницької діяльності:

- залучення на добровільних засадах майна і коштів партнерів для спільної діяльності;
- самостійна розробка виробничих програм;
- самостійний найм робочої сили;
- визначення цін на власну продукцію на підставі існуючого законодавства;
- вільне розпорядження виробленою продукцією і доходами від неї;

- можливість здійснення зовнішньо-економічних операцій.

Слово капітал походить від латинського слова (*capitalus*), що означає головний. Аристотель ввів поняття хремастика, яке походить від слова хрема, що означає майно, володіння. Хремастика – діяльність, спрямована на отримання прибутку.

Класики англійської буржуазної політекономії Адам Сміт і Давід Рікардо розглядали капітал, як запас (засобів виробництва, їжі, одягу). У першій половині 19 ст. французький економіст Жан Батист Сей висунув теорію факторів виробництва. Він назвав три основні фактори виробництва: праця, земля, капітал і вважав, що кожний з факторів приносить його власнику дохід у певній формі. Під капіталом Сей розумів засоби виробництва, які приносять їх власнику дохід у вигляді прибутку.

У другій половині 19 ст. класики пролетарської політекономії Карл Маркс і Фрідріх Енгельс сформулювали своє розуміння капіталу. За їх визначенням капітал – основне виробниче відношення капіталістичного способу виробництва, яке полягає в експлуатації найманих робітників класом капіталістів. Вони вважали, що капітал треба розглядати як вартість, що само зростає, або як вартість, що приносить додаткову вартість.

Карл Маркс ввів загальну формулу капіталу, яка має вигляд:

$$Г - Т - Г', \text{ (гроші - товар - гроші з приростом)}$$

Виникнення додаткової грошової маси Карл Маркс пояснив використанням особливого товару – робочої сили. Внаслідок експлуатації робочої сили робітник створює не тільки вартість, що відшкодовує витрати на робочу силу, але й приріст вартості, що перетворюється на прибуток.

Виробничі фонди – це сукупність економічних відносин, які складаються з приводу формування та використання матеріальних і грошових засобів на підприємстві.

Основні риси виробничих фондів:

- вони використовуються для виробництва продукції;
- відновлюються людською працею (отже мають вартість);

- знаходяться у постійному русі.

Рух виробничих фондів характеризують такі поняття, як кругооборот і оборот виробничих фондів.

Кругооборот виробничих фондів – процес руху фондів, при якому вони послідовно проходять три стадії та приймають три функціональні форми.

Форми кругообороту фондів:

- на першій стадії виробничі фонди виступають у грошовій формі;
- друга стадія – продуктивна форма;
- третя стадія – товарна форма.

Кругооборот фондів, що постійно повторюються називається оборотом фондів.

Час обороту фондів – час з моменту авансування фондів у грошовій формі до їх повернення підприємцю у тій самій формі.

Час обороту включає в себе:

- час виробництва;
- час обігу.

До складу виробничих фондів входять основні і оборотні фонди. Основні фонди – частина виробничих фондів, які переносять свою вартість на виготовлену продукцію поступово, по частинах. Для їх відшкодування потрібно декілька кругооборотів.

За натуральною формою основні фонди виступають у вигляді засобів праці. Оборотні фонди – це частина виробничих фондів, що переносять свою вартість на продукцію відразу, повністю і відшкодовуються в кінці кожного кругообороту.

За натуральною формою до оборотних фондів відносять: сировину, матеріали, паливо, електроенергію, напівфабрикати. До оборотних фондів відносять і витрати на робочу силу.

Процес переносу вартості основних фондів на продукцію, яка виготовляється і подальше відшкодування цієї вартості в грошовій формі називається амортизацією.

Витрати підприємства включають в себе витрати на засоби виробництва і на робочу силу. Витрати підприємства бувають:

- постійні;
- змінні;
- сукупні;
- середні;
- граничні.

Витрати підприємства виражаються у грошовій формі так званою собівартістю продукції. Собівартість може бути: індивідуальна, галузева, зональна. У свою чергу індивідуальну собівартість поділяють на виробничу (витрати на виробництво продукції) і повну (комерційну), що включає витрати на виробництво і реалізацію продукту.

Основні елементи витрат на підприємстві:

1. амортизація;
2. вартість сировини і матеріалів;
3. витрати на заробітну плату;
4. адміністративно-управлінські витрати.

Основні шляхи зниження собівартості продукції:

- зростання продуктивності праці;
- застосування нової техніки і технології;
- ресурсозбереження;
- підвищення кваліфікації виробників;
- запровадження наукової організації праці на підприємстві.

Прибуток – грошовий вираз вартості додаткового продукту.

Функції прибутку:

- оцінна;
- розподільна;
- стимулююча;
- нагромадження.

Запитання для самоперевірки.

1. Підприємство як основна ланка суспільного виробництва.
2. Зміст, основні принципи та ознаки підприємництва.
3. Організаційно-правові форми підприємництва. Класифікація підприємств.
4. Сутність капіталу. Кругообіг капіталу та його функціональні форми.
5. Особливості обороту основних фондів підприємства.
6. Фізичний і моральний знос основних фондів. Амортизація.
7. Витрати виробництва, їх сутність та класифікація.
8. Прибуток і фактори, що його визначають.

Тестові завдання.

1. Які з наведених положень характеризують сутність підприємства (фірми)?
  - а) організація, що переробляє ресурси на кінцевий продукт;
  - б) юридично самостійна форма існування бізнесу;
  - в) належним чином зареєстрована господарська одиниця;
  - г) трудовий колектив.
2. Які функції виконує підприємство?
  - а) матеріальне забезпечення працюючих;
  - б) задоволення потреб споживачів у певних благах;
  - в) благодійна діяльність;
  - г) інвестування капіталу.
3. За яких умов підприємства стають реальними суб'єктами ринкових відносин?
  - а) матеріальна підтримка з боку держави;
  - б) економічна самостійність;
  - в) керівництво з боку державних органів;
  - г) повна відповідальність за господарську діяльність;
  - д) можливість привласнення підприємницького доходу.
4. На якій формі власності засновуються малі підприємства?
  - а) приватній;
  - б) колективній;
  - в) державній;

г) змішаній.

5. У якій сфері діяльності переважно функціонують малі підприємства?

а) торгівля;

б) громадське харчування;

в) промисловість;

г) сільське господарство;

д) будівництво.

6. За якими показниками законодавство України визначає малі підприємства?

а) за обсягом виробленої продукції;

б) за кількістю працюючих;

в) за розміром інвестицій;

г) за величиною отриманого прибутку.

7. Який вираз найточніше характеризує мету функціонування приватного підприємства?

а) задоволення потреб суспільства;

б) задоволення потреб трудового колективу;

в) збагачення власника підприємства;

г) збагачення адміністрації підприємства.

8. Товариство з обмеженою відповідальністю передбачає:

а) сувору обмежену кількість його членів;

б) участь тільки фізичних осіб;

в) додаткові обмеження на використання прибутку у невиробничих цілях;

г) матеріальну відповідальність у межах паю.

9. Комунальне підприємство – це;

а) підприємство, що займається обслуговуванням населення;

б) державне підприємство, що перебуває у власності місцевих органів влади;

в) підприємство, власниками якого є його робітники;

г) житлово-експлуатаційне підприємство.

10. До функцій підприємництва не належить:

а) ресурсне забезпечення;

- б) організація виробництва;
- в) формування господарського законодавства;
- г) творчість.

11. Підприємницька діяльність неможлива за відсутності:

- а) спеціалізації у виробничій сфері;
- б) права власності на засоби виробництва;
- в) права власності на підприємницький дохід;
- г) реєстрації підприємства.

12. До основних виробничих фондів підприємства не належать:

- а) виробничі будови;
- б) обладнання;
- в) електроенергія;
- г) паливо;
- д) вимірювальні прилади.

13. До оборотних фондів підприємства не належать:

- а) сировина;
- б) паливо;
- в) електроенергія;
- г) заробітна плата;
- д) техніка;
- е) виробничі споруди.

14. За яким критерієм поділяють капітал на основний і оборонний?

- а) за величиною вартості його складових елементів;
- б) за способом переносу вартості на продукцію, що виготовляється;
- в) за сферою функціонування;
- г) за джерелом інвестування.

15. Який аспект категорії «капітал» не враховується при ототожненні засобів виробництва і капіталу?

- а) соціально-економічний;
- б) технологічний;

- в) організаційний;
- г) юридичний.

16.Що являє собою рух виробничих фондів (капіталу), у процесі якого авансовані у виробництво кошти повністю повертаються до інвестора?

- а) грошовий обіг;
- б) оборот виробничих фондів;
- в) кругооборот виробничих фондів;
- г) простий товарообмін.

17.Як називаються матеріальні витрати підприємства на виробництво товару, виражені у грошовій формі?

- а) ціна виробництва;
- б) вартість виробництва;
- в) собівартість;
- г) амортизація.

18.На яку величину суспільно необхідні витрати праці більші за витрати підприємства?

- а) на величину вартості додаткового продукту;
- б) на величину амортизаційного фонду;
- в) на величину фонду заробітної плати;
- г) на величину чистого продукту.

19.Яке з визначень найбільш повно відбиває кількісну характеристику прибутку?

- а) прибуток – це виручка від реалізації виробленої продукції;
- б) прибуток – це різниця між виручкою від реалізації продукції і її собівартістю;
- в) прибуток – це різниця між роздрібною і оптовою ціною продажу продукції;
- г) прибуток – це різниця між додатковим і необхідним продуктом.

20.Що виражає норма прибутку?

- а) ефективність функціонування живої праці;
- б) джерело походження прибутку;

- в) доцільність вкладання коштів у виробництво;
- г) ступінь експлуатації найманої праці.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. Предмет, метод та функції економічної теорії.
2. Система виробничих відносин. Поняття способу виробництва.
3. Процес виробництва продукту. Закон зростання потреб суспільства.
4. Суспільний продукт і його форми. Необхідний і додатковий продукт.
5. Ефективність суспільного виробництва, її показники.
6. Товар і його властивості.
7. Споживча вартість, мінова вартість та вартість товару.
8. Сутність грошей, їх види та функції.
9. Закон вартості та його роль у товарному виробництві.
10. Перетворення грошей на капітал та робочої сили на товар. Загальна формула капіталу та її суперечності.
11. Процес виробництва як єдність створення споживчої вартості та вартості.
12. Норма та маса додаткової вартості. Технічна, вартісна та органічна будова капіталу.
13. Заробітна плата. Форми та системи заробітної плати.

14. Підприємництво як основна ланка товарного виробництва. Розвиток підприємництва в Україні.
15. Кругообіг капіталу. Чинники прискорення обороту капіталу і їх вплив на ефективність виробництва та накопичення.
16. Оборот капіталу. Чинники прискорення обороту капіталу і їх вплив на ефективність виробництва та накопичення.
17. Витрати виробництва. Собівартість, її структура і шляхи зниження.
18. Прибуток, його сутність і структура.
19. Торговельний капітал і торговельний прибуток.
20. Сутність кредиту та його форми. Кредитна система та механізм її дії.
21. Акціонерний капітал і акціонерні товариства.
22. Земельна рента та її види.
23. Ринок, його суть і структура.
24. Ринок як регулятор розвитку суспільного виробництва.
25. Монополія, її суть і види.
26. Реалізація суспільного продукту при простому і розширеному відтворенні.
27. Фонд накопичення і його структура.
28. Відтворення робочої сили. Доходи населення.
29. Циклічність як загальна закономірність ринкової економіки.
30. Економічні кризи і необхідність структурних зрушень у суспільному виробництві.
31. Сутність та основні шляхи державного регулювання суспільного відтворення.
32. Фінансова система та її роль у регулюванні суспільного відтворення.
33. Державний бюджет як важлива ланка фінансової системи.
34. Вільне підприємництво: сутність і головні риси.
35. Монополістичний капіталізм як закономірний етап економічного розвитку суспільства.
36. Сутність державно-монополістичного капіталізму та новітні форми його прояву.

37. Державно-монополістична система соціалізму.
38. Змішана економіка, її сутність і структура.
39. Форми власності в системі змішаної економіки.
40. Формування економічних передумов переходу до соціально-орієнтованого ринкового господарства.
41. Соціально-економічна політика держави в період формування змішаної економіки.
42. Об'єктивні основи та сутність світового господарства.
43. Міжнародні економічні відносини: сутність, генезис.
44. Виробничі зв'язки як важливий елемент міжнародних економічних відносин.
45. Міжнародний ринок як концентрований вираз світогосподарських зв'язків.
46. Основні глобальні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання.
47. Державний бюджет як основний фінансовий документ країни.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецька Л. В., Савич В. І., Білецький О. В. Економічна теорія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 688 с.
2. Білецький Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. Економічна теорія. Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 652 с.
3. Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Основи економічних знань : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2002. 543 с.
4. Генеза ринкової економіки: Терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / за ред. Г. І. Башняніна, В. С. Іфтемічука . Львів : Магнолія плюс, 2004. 723 с.
5. Гринчуцький В. І., Карапетян Е. Т., Погріщук В. В. Економіка підприємства. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 304 с.
6. Економічна теорія : навч. посібник / за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 560 с.

7. Економічна теорія : підручник / за ред. В. А. Предборського. Київ : Кондор, 2003. 492 с.
8. Економічна теорія : підручник / за ред. В. М. Тарасевича. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 784 с.
9. Економічна теорія: закономірності, практика та сучасність : підручник / Е. М. Забарна та ін. ; Одес. нац. політехн. ун-т. Херсон : Олді-плюс, 2020. 412 с.
10. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : навч. посібник / за ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. Київ : Основи, 2000. 556 с.
11. Економічна теорія: політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання-Прес, 2006. 615 с.
12. Іванова Н. Ю. Економічна теорія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 266 с.
13. Кобилін А. М. Системи обробки економічної інформації. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 234 с.
14. Корецький М. Х., Дацій О. І., Кульнєва Г. М., Вініченко І. І. Економічна теорія : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 356 с.
15. Мельник Л. Ю., Макаренко П. М. Економічна теорія – політекономічний контекст : навч. посібник. Кондор : Кондор, 2008. 524 с.
16. Мочерний С. В., Фомішина В. М., Тищенко О. І. Економічна теорія для менеджерів : навчальний посібник. Херсон : Олді-плюс, 2006. 625 с.
17. Основи економічної теорії : підручник / за ред. В.Г. Федоренка. Київ : Алерта, 2005. 466 с.
18. Семененко В. М., Коваленко Д. І. Економічна теорія. Політекономія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 428 с.
19. Сірко А. В. Економічна теорія. Політекономія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 264 с.
20. Уразов А. У., Вікарчук І. В. Основи економічної теорії. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 312 с.

Навчально-методичне видання

Економічна теорія

методичні рекомендації

Укладачі: Біліченко Олександр Степанович
Довгаль Олена Валеріївна

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 4,81
Тираж __ прим. Зам. № _____

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013 р.